

Jogátültetés

Szerző: BADÓ Attila

Affiliáció: egyetemi tanár, SZTE

Rovat: Jogösszehasonlítás

Rovatszerkesztő: FEKETE Balázs

Lezárás dátuma: 2021.11.13

Idézési javaslat: BADÓ Attila: „Jogátültetés” in JAKAB András – KÖNCZÖL Miklós – MENYHÁRD Attila – SÜLYOK Gábor (szerk.): Internetes Jogtudományi Enciklopédia (Jogösszehasonlítás rovat, rovatszerkesztő: FEKETE Balázs) <http://ijoten.hu/szocikk/jogatultetes> (2022). Konkrét szöveghelyre való hivatkozáshoz javasoljuk a szövegbeli bekezdésszámok használatát, pl. [8] vagy [12]–[18].

Jogátvitel alatt jogszabályok, jogelvek, jogintézmények egyik jogrendszerből a másikba való átültetését értjük. Ez jelentheti a jogalkotás és a jog alkalmazása folyamatában megvalósuló jogátvitel különböző formáit. Jóllehet a jogátvitel jelensége a jogalkalmazási folyamatok során is tetten érhető, a jogtörténeti, jogszociológiai, összehasonlító jogi szakirodalom a jogátvitel fogalma alatt mindenekelőtt a jogalkotási folyamatokra koncentrál. A jogátvitel jelenségéhez számos fogalom társul a folyamat irányától, jellegétől, az egyes jogrendszerek fogalomhasználatától függően. A recepció, jogátvitel, jogi importálás, jogi transzplantáció, jogkölcsonzés és más hasonló kifejezések lényegüket tekintve a jogátvitel szinonimáját vagy valamely megvalósulási formáját jelentik. A terminológiai zavar és sokszínűség ellenére a jelenség lényegi eleme az, hogy a jogi normák egy adott jogrendszerből egy másikba kerülnek át. Az átkerülés a fogalmak eltérő hétköznapi jelentéstartalma ellenére nem jelenti azt, hogy a mintául vett jogrendszerben ettől bármilyen változás történne.

Tartalomjegyzék

1. **A jogátvitel történeti formái**
2. **A jogi transzplantátumok elmélete**
3. **A jogi transzplantátumok elméletének kritikája**
4. **JEGYZETEK**

1. A jogátvitel történeti formái

[1] A jogátvitel jelentősége, mértéke ugyan vitatható, de a jogrendszerek (de akár egy adott jogrendszeren belül egyes jogterületek) fejlesztésében játszott szerepe kétségtelen tény. A görög városállamok jogrendszereinek hasonlósága már évezredekkel ezelőtt példát mutatott arra, hogy a >jogalkotás folyamatában a jogalkotók más jogrendszerek jogi normáit is figyelembe vehették, átvehették (>jogkeletkezés, jogalkotás és jogforrás). A világ jogrendszereinek mai formáira a jogátvitel egyik legismertebb és a jogtörténet által legátfogóbban elemezett >római jogi recepció folyamat volt hatással. A német jogtudományban meggyökeresedett kifejezés (*Rezeption*)^[1] arra a jelenségre utal, amikor az európai államok többé vagy kevésbé a Római Birodalom alatt kifejlődött joganyagot (leginkább a *Corpus Iuris Civilis*) saját jogrendszerükbe integrálták. A római jogi

receptióhoz képest kisebb jelentőségű jogátvételi folyamatok azóta is zajlanak a világ különböző jogrendszereiben.

[2] A jogátvétel lehet önkéntes és kényszerített, tartós és időleges, közvetlen és közvetett, valamint teljes és részleges.

[3] Az önkéntes jogátvétel egy adott állam vagy jogalkalmazó szabad akaratából, míg a kényszerített átvétel tipikusan hódítás, gyarmatosítás eredményeképpen valósulhat meg. A japán jogrendszerben felismerhető német jogintézmények átvétele az előbbi, míg az angol jog (->[angol történeti jogbölcsélet](#)) elterjedése Délkelet-Ázsiában, Afrikában és a világ más területein az utóbbi módon történt. A svájci polgári törvénykönyv 1926-as törökországi átvétele kiváló példája annak, amikor modernizációs törekvések keretében egy egész törvénykönyv önkéntes – és egyúttal tartósnak is számító – átvételére kerül sor. A francia jogintézmények átvétele az úgynevezett Magreb-országokban ugyanakkor kényszerítettnek, tartósnak és teljesnek tekinthető. Tunéziában például a francia protektorátus kezdetétől a teljes francia jogot kellett kötelezően alkalmazni francia vagy külföldi állampolgárok érintettsége esetén, valamint akkor is, ha a pereskedő felek egyike tunéziai, a másik pedig francia vagy külföldi állampolgár volt.

[4] Időlegesnek számíthat egyes iszlám országokban (->[az iszlám jog](#)) a nyugati jogrendszerek bizonyos elemeinek átvétele, ha az átvételt követően egy radikális iszlám kormányzat viszonylag rövid időn belül eltörli a nyugatról kölcsönzött szabályokat. Az Amerikai Egyesült Államok 2021-es afganisztáni kivonulását követően az új tálib hatalom szinte azonnal rendelkezett a nőkkel kapcsolatos szegregációs intézkedések szigorításáról, így a nők egyenjogúsítására törekvő szabályok csupán 20 évig, az amerikai megszállás ideje alatt éltek.

[5] Közvetlen átvételről van szó, ha a mintául vett jogrendszer eredeti jogi megoldásait veszik át, míg közvetettnek, ha világosan látszik, hogy az átvett joganyag maga is átvétel eredményeként jelent meg a mintát adó jogrendszerben. A chilei polgári törvénykönyv például a napóleoni kódexet követi, ugyanakkor Ecuador már a chilei törvények alapján készítette el saját polgári törvénykönyvét 1857-ben.

[6] Teljes átvételről akkor beszélhetünk, ha az „átadó” ország teljes jogrendszere válik érvényessé egy másik államban, ahogyan az a fenti tunéziai példánál látható volt. Minden egyéb átvétel részlegesnek számít.

[7] A jogátvétel mélyebb okait elemezve megállapítható, hogy a kényszerű, hódítással megvalósuló kötelező jogátvétel esetét leszámítva a jogalkotót, vagy az éppen egy új ->[precedenst](#) alkotó jogalkalmazót több szempont is vezérelheti.^[2] Gazdaságossági szempontnak tekinthető az, ha a jogalkotó egy törvényjavaslat megszerkesztésénél vagy a jogalkalmazó valamilyen ítélet meghozatalánál egy külföldi megoldásról azért vesz mintát, hogy ezzel időt, energiát spóroljon. Jóllehet manapság már nem direkt hódítás vagy gyarmatosítás eredményezi tipikusan a jogátvételt, a kényszerűségi szempont mégsem hagyható figyelmen kívül az állami jogalkotást (->[jogkeletkezés, jogalkotás és jogforrás](#)) vezérlő motiváció vizsgálatánál. Fejlődő országok gyakran azért kényszerülnek egy nyugati jogintézményt átvenni, mert enélkül a nemzetközi kereskedelem ma már elképzelhetetlen lenne a fejlett államokkal. Ugyanígy az Európai Unió tagállamai tagságuk megszerzése (később megőrzése) érdekében kénytelenek bizonyos szabályok átvételére (->[receptió és európaizáció](#)). A szakirodalomban arra a jelenségre is felhívják a figyelmet, hogy gyakran konkrét személyek külföldön megszerzett ismeretei, személyes ambíciói járulhatnak hozzá egy jogintézmény átvételéhez akkor, ha az adott személynek egy törvény előkészítésében vagy éppen egy alkotmánybíróvági döntés meghatározásában szerepe van.^[3] Ugyancsak fontos motivációt jelent, és a jogalkotó vagy jogalkotó döntését megalapozhatja, legitimálhatja, ha egy nagy presztízsű jogrendszer jogi megoldására esik a választása.

2. A jogi transzplantátumok elmélete

[8] Az összehasonlító jog tudományában (->[jogösszehasonlítás](#)) a jogátvételre vonatkozó leghatásosabb elmélet az 1970-es években jelent meg. Alan Watson 1974-ben jelentkezett alapművével, a *Legal Transplants. An approach to comparative law* című, a jogfejlődés jelenségét a jogátvétellel magyarázó összehasonlító jogi monográfiájával.^[4] A monográfia olyan, mintha egy összehasonlító jogtörténeti egyetemi jegyzetnek készült volna csupán, melyben a szokásos kérdéseket (az összehasonlító jog mibenléte, szükségessége, célja, önálló tudományterületi volta) követően a történelem fontos, jogátvétellel kapcsolatos jelenségeit foglalná össze a szerző. Ugyanakkor már az összehasonlító jog mibenlétére adott válasz is sejteti azt, hogy Watson a globális szintű jogfejlődés mikéntjére keresi majd a választ könyvében. Az összehasonlító jog szerinte nem más, mint olyan jogtörténet, amely a különböző jogrendszerek közötti kapcsolatokat vizsgálja, miközben a jog, azon belül a jogfejlődés természetére vonatkozó ismeretek megszerzéséről szól.^[5]

[9] A Watson művének címében is használt jogi transzplantátum kifejezés e könyvnek köszönhetően vált közismertté és a jogtudományban is bevett fogalomná. A szerző szerint – a jogelméletben akkoriban is divatos történeti és szociológiai iskola állításával szemben, a ->[jogpozitivizmussal](#) egybecsengően – a jog és a társadalom között nem szükséges, hogy szoros kapcsolat létezzen, és hogy jogátvételre az átadó jogrendszer alapos ismerete hiányában is sor kerülhet.^[6] Jóllehet ezt a sokszor, leginkább a szociológia irányából támadott tételt idővel finomította, később sem változtatott az alapvető felfogásán, mely szerint a jogi normák általában gond nélkül „transzplantálhatók” egy másik társadalomba, idegen jogrendszerbe, és hogy a jogfejlődésben mindig is fontos szerepet játszott a külföldi, vagy éppen hazai, de egy másik jogágban meghonosodott szabályozás átvételének kísérlete.

[10] Állítása szerint „a jogi kölcsönzés a jog változásának legfőbb módja”!^[7] Ugyanakkor már fő műve elején is felhívja a figyelmet arra, hogy egy adott országban sikeres jogintézmény egy másik országban akár katasztrófát is okozhat az eltérő körülmények miatt.^[8] Watson felfogása nem tekinthető újnak, sokkal inkább a fogalomhasználat^[9] és a téma kifejtésének módja miatt válhatott az összehasonlító jog egyik (sokat vitatott) alapművévé. A fogalomhasználat kapcsán is megjegyzendő, hogy Watsont megelőzve többen is használták az ekkoriban az orvostudományban már bevett kifejezést a recepció szinonimájaként. Ugyancsak elmondható, hogy könyvében maga Watson is idézi Roscoe Poundot, aki az elmélet lényegi elemét nála korábban megfogalmazta,^[10] és jelzi azt is, hogy az antropológia tudománya már felismerte a társadalmi minták kölcsönzésének kiterjedt szerepét.^[11]

[11] Watson példái, amelyekkel azt kívánja igazolni, hogy a különböző társadalmakban szinte azonos szöveggel megjelenő törvények nem lehetnek a véletlen művei, egészen messzire nyúlnak vissza a történelemben. Az időszámításunk előtti XVIII. században leírt mezopotámiai szabályok (->[mezopotámiai jog](#)), az egy évszázaddal később, Hammurapi törvénykönyvében, majd ismét több száz évvel később, az *Exodus*-ban fellelhető hasonló tárgyú, szinte szövegszerű egyezést mutató törvények is a jogi transzplantáció jelentségét igazolják^[12] abban a korban, amikor az információáramlás jóval korlátozottabb volt napjainkhoz képest. Watson külön fejezetekben elemzi a ->[római jog](#) megjelenését Egyiptomban vagy éppen Skóciában, vagy az angol jog (->[angol történeti jogbölcsélet](#)) elterjedését Új-Zélandon, hogy példáival a jogfejlődés elméletét alátámaszthassa. Watson későbbi írásaiban az alapműben kifejtett nézeteit tovább pontosította, kiegészítette, és a fontosabb kritikákra is reagált.^[13]

[12] A jogi transzplantátumok elmélete különösen az 1990-es évek elejére vált igazán ismertté, amihez a szocialista blokk összeomlása, ebből fakadóan az új demokratikus jogrendszerek jogátvételi igénye^[14] és az európai magánjog egységesítésére irányuló erőfeszítések^[15] jelentős mértékben hozzájárultak. A jogi transzplantátum kifejezés ekkorra már világszinten elterjedtté vált, és egybeforrnt Watson nevével.

3. A jogi transzplantátumok elméletének kritikája

[13] Az összehasonlító jogászok reakciója, viszonyulása Watson elméletéhez a jogátvételre vonatkozó

álláspontok alaposabb kifejtését eredményezte. Az első recenzió Watson elméletével kapcsolatban a neves francia összehasonlító jogásztól, Marc Anceltól származik, aki alapvetően pozitívan nyilatkozott a szerző művéről, és csupán a módszertan alaposabb kifejtését hiányolta.^[16]

[14] Robert B. Seidman már kevésbé fogalmazott óvatosan, és Watson felfogását túlságosan leegyszerűsítőnek és a szociális változókat figyelmen kívül hagyó megközelítésnek tartotta.^[17]

[15] A legnevesebb kortárs összehasonlító jogász, Otto Kahn-Freund^[18] ugyancsak problematikusnak tekintette Watson álláspontját több szempontból is. Mindenekelőtt a jogátvétel egyszerű voltára vonatkozóan fogalmazza meg kétségeit. Watson szerint ugyanis a legtöbb esetben könnyen, a donor jogrendszer alapos ismerete nélkül is végbemehet, sőt szerinte ráadásul meglepően időtállóvá is válhat az átvett jogi norma. Kahn-Freund nem sokkal Watson előtt jelentette meg egyik legfontosabb, az összehasonlító jog mibenlétére és a jogátvétel helyes és helytelen módjaira fókuszáló írását, amelyben nem mellesleg ő is használja már a jogi transzplantáció kifejezést.^[19] Ebben az írásában éppen azokra a nehézségekre hívta fel a figyelmet, amelyeket Watson nézőpontja bagatellizált. A transzplantáció vonatkozásában kifejti, hogy ahogyan egy idegen szervezet képes kivetni magából egy idegen vesét, ugyanígy megtörténhet ez egy idegen jogintézménnyel, ha az átvevő jogrendszer környezete, az adott társadalmi közeg jelentősen különbözik az átadó jogrendszertől.^[20] Felfogásában a jogrendszer inkább hasonlít egy élő szervezetre, mint egy autóra, melynek alkatrészei gond nélkül bekerülhetnek egy másik járműbe. Elemzi Montesquieu felfogását ebben a tekintetben, aki a jogátültetés nehézségeire évszázadokkal korábban figyelmeztetett.^[21] Kahn-Freund szerint a XX. századra a Montesquieu által hangsúlyozott környezeti tényezőkhöz képest a politikai szempontok felerősödéséről beszélhetünk. A jogátültetés akkor megy könnyebben végbe, ha a jogátadó és jogátvevő jogrendszerek politikai rendszere közelebb áll egymáshoz.^[22] Kritikai észrevételei ellenére Kahn-Freund maga is gondolatébresztőnek tartotta Watson művét, és „briliáns kis könyvnek” nevezte a valóban nem túl terjedelmes monográfiát. Watson reflektált Kahn-Freund kritikáira, ám jobbára csak megismételte azt, hogy számos sikeres jogátültetésre van bizonyíték a jogtörténetben, amikor egy komplex társadalom szabályait ültették át egy fejletlenebb jogrendszerbe. Szerinte ezt Montesquieu is figyelmen kívül hagyta.^[23] Watson szerint ráadásul arra sincs bizonyíték, hogy a politikai rendszerek közötti hasonlóság a környezeti tényezőkhöz képest nagyobb szerepet játszana a jogátvétel sikerességének eléréséhez.^[24]

[16] Watson elméletét Otto Kahn-Freund óta a hazai és nemzetközi szakirodalomban is számos kritika érte,^[25] ám az 1990-es évektől az egyik legmarkánsabb, Watson elképzelését mereven elutasító álláspontot a *common law* (->a *common law* jogrendszerek) és kontinentális (->a kontinentális jogrendszerek) környezetben is szocializálódó Pierre Legrand képviselte, aki a jogi transzplantátumok lehetetlenségéről írt.^[26] Legrand kritikáját az ekkoriban az összehasonlító jogban már megerősödő „jogi kultúrák” elmélet több képviselője is megalapozta, akik a jogot kulturális jelenségként (->kultúra és jog) értelmezték, és a jogátültetés könnyű voltát a jogi normát övező kulturális környezet átültetésének híján kétségbe vonták.^[27] E felfogás talaján érvelt Legrand, aki szerint a jog nem választható el kontextusától, attól az értelmező közösségtől, mely a jogot meghatározó mítoszain, narratíváin keresztül tartalommal tölti meg az üres szabályokat. Ugyanaz a szabály egy másik kulturális közegben annak kontextusa nélkül teljesen más értelmet kap. Éppen ezért lehetetlen azt várni, hogy egy átültetett szabály, jogintézmény ugyanolyan módon működjön az új közegben. Maximum egy „fordítási” folyamaton eshetnek át az átvett jogi normák.^[28] Lehetetlenség alatt tehát Legrand nem a jogrendszerek kialakulásában szerepet játszó átvételi kísérletek tagadását érti, hanem azt állítja, hogy ezek nem halványítják el a jogrendszerek között mutatkozó lényegi különbségeket. Szerinte Watson és a komparatisták általában relativizálják az eltéréseket, és igyekeznek a wittgensteini célokra túlterjeszkedni. (Amint Wittgenstein fogalmaz: „Célom rámutatni arra, hogy az azonosnak tűnő dolgok valójában különböznek egymástól.”)^[29] Legrand nem a jogátültetés, hanem a sikeres átültetés lehetőségét tagadja. Az átültetés tökéletességéről persze Watson sem beszél, csupán hisz abban, hogy a jogátültetés a jogrendszerek közelítésére (->jogegységesítés és jogközelítés) képes, amire – mint például az Európai Unió tagállamai esetén – gyakorlati szempontból szükség lehet. Némi

egyszerűsítéssel tehát a lényegi különbség kettejük álláspontja között abban van, hogy míg Legrand a diszfunkcionális következmények miatt feleslegesnek tekinti a jogközelítési kísérleteket, addig Watson szerint ha e kísérletek nem is lehetnek mindig sikeresek, szükség van rájuk. Amennyiben a törvények szintjén azonosság áll fenn két jogrendszer között, akkor a kulturális különbségek miatti eltérő alkalmazás, jogértelmezés mellett is nagyobb lesz a két jogrendszer hasonlósága, mintha az egységesítésre (-> [jogegységesítés és jogközelítés](#)) nem is törekednének.^[30] A két felfogás közötti különbség az európai magánjogi kódex szükségességének eltérő megítélésében ragadható meg plasztikusan. Ez a nézetkülönbség Thibaut és Savigny vitájának egyfajta újjáéledéseként is felfogható az összehasonlító jog elméletében (-> [a jogösszehasonlítás története](#)).

4. JEGYZETEK

[1] A „repció”, valamint a szócikkben gyakran előforduló „jogátvitel” kifejezéssel leírt jelenséget sokszínű terminológia jellemzi, a szakirodalomban változatos fogalomhasználattal találkozhatunk. A jogátvitel jelenségével kapcsolatban a posztoszocialista országokban, azon belül Magyarországon is intenzív kutatómunkát folytató Catherine Dupré például a „jogi importálás” kifejezést használta. Lásd például Catherine DUPRÉ: „Law importation and Constitutional Transformations in Post-Communist Transitions” in JAKAB András – TAKÁCS Péter– Allan F. TATHAM (szerk.): *The Transformation of the Hungarian Legal Order 1985–2005*, Alphen aan den Rijn, Kluwer, 2007, 88–102. A sokszínű terminológia gyökereinek elemzéséhez lásd VARGA Csaba: „Jogátvitel, jogátvitel (Fogalmi elemzés napjaink globalista tendenciái tükrében)” in VARGA Csaba (szerk.): *Jogfilozófia az ezredfordulón*, Budapest, Szent István Társulat, 2004, 69–97. A fogalmak félrevezető jellegéről lásd BADÓ Attila: „Jogátültetés, normatív optimizmus és pesszimizmus” in JAKAB András – TAKÁCS Péter (szerk.): *A magyar jogrendszer átalakulása 1985/1990–2005. Jog, rendszerváltozás, EU-csatlakozás II*, Budapest, Gondolat – ELTE ÁJK, 2007, 1035–1039.

[2] E témát Jonathan M. Miller összegezte 2003-ban, aki a jogi transzplantátumok motivációinak tipológiáját is rögzítette tanulmányában. Jonathan M. MILLER: „A Typology of Legal Transplants: Using Sociology, Legal History and Argentine Examples to Explain the Transplant Process” *The American Journal of Comparative Law*

2003/4, 839–885.

[3] Lásd MILLER (2. j.) 849–850.

[4] Alan WATSON: *Legal Transplants: An Approach to Comparative Law*, Athens, University of Georgia Press, 1993.

[5] „I would suggest that it is the study of the relationship of one legal system and its rules with another. The nature of any such relationship, the reasons for the similarities and the differences, is discoverable only by a study of the history of the systems or of the rules; hence in the first place, Comparative Law is Legal History concerned with the relationship between systems [...] I suggest that Comparative Law is about the nature of law, and especially about the nature of legal development.” Lásd WATSON (4. j.) 6–7.

[6] Lásd WATSON (4. j.) 21–22.

[7] Alan WATSON: „Comparative Law and legal change” *Cambridge Law Journal* 1978/2, 321.

[8] „A rule of Swedish law which is successful at home might be a disaster in the different circumstances existing in Scotland.” Lásd WATSON (4. j.) 17.

[9] A fogalomhasználatról lásd John W. CAIRNS: „Development of Comparative Law in Great Britain” in Mathias REIMANN – Reinhard ZIMMERMANN (szerk.): *The Oxford Handbook of Comparative Law*, Oxford, Oxford University Press, 2006, 150, 170–171.

- [10] „And Roscoe Pound could write: »History of a system of law is largely a history of borrowings of legal materials from other legal systems and of assimilation of materials from outside of the law.«” Lásd WATSON (4. j.) 22.
- [11] „It has been asserted by some anthropologists that »cultures develop mainly through borrowings due to chance contact«” Robert Harry LOWIE: *Primitive Society*, New York, Boni and Liveright, 1920, 441. Lásd WATSON (4. j.) 22.
- [12] Lásd WATSON (4. j.) 23.
- [13] Ezek közül a legfontosabb az alapmű megjelenését követően kiadott, *Society and Legal Change* című műve, amelyben a jogátvétel tartósságát igyekszik igazolni. Alan WATSON: *Society and Legal Change*, Edinburgh, Scottish Academic Press, 1977.
- [14] Steven J. HEIM: „Predicting Legal Transplants: The Case of Servitudes in the Russian Federation” *Transnational Law & Contemporary Problems* 1996/1, 187.
- [15] Lásd például Guido ALPA: „European Community Resolutions and the Codification of »Private Law«” *European Review of Private Law* 2000/2, 321.
- [16] Marc ANCEL: „A. Watson, *Legal Transplants. An Approach to Comparative Law*. Book review” *Revue internationale de droit comparé* 1975/1, 303.
- [17] Robert B. SEIDMAN: „Legal Transplants: An Approach to Comparative Law. Book review” *Boston University Law Review*. 1975/3, 682–683.
- [18] Otto KAHN-FREUND: „Book review” *Law Quarterly Review* 1975/2, 292.
- [19] „As soon as one mentions the word »transplantation« one conjures up inevitably the image of those often complicated and sometimes hazardous surgical operations by which part of a human body is transferred from one human being to another.” Otto KAHN-FREUND: „On Uses and Misuses of Comparative Law” *The Modern Law Review* 1974/1, 5.
- [20] „It makes sense to ask whether the kidney can be »adjusted« to the new body or whether the new body will »reject« it – to ask these questions about the carburettor is ridiculous. Do these questions of adjustment and rejection arise in the situation in which we are interested here, the transplantation or transfer of foreign institutions? Do they belong to the category of the kidney or to that of the carburettor?” Lásd KAHN-FREUND (19. j.) 6.
- [21] „[L]es lois politiques et civiles de chaque nation [...] doivent être tellement propres au peuple pour lequel elles sont faites, que c'est un très grand hazard si celles d'une nation peuvent convenir à une autre.” MONTESQUIEU: *Esprit des Lois, Livre I, Chapitre 3 (Des lois positives)*, Paris, Éditions Gallimard, 1995; Lásd KAHN-FREUND (19. j.).
- [22] Lásd KAHN-FREUND (19. j.).
- [23] Lásd WATSON (4. j.) 80.
- [24] Alan WATSON: „Legal transplants and law reform” *Law Quarterly Review* 1979/92, 79.
- [25] A kritikák részletes elemzését lásd CAIRNS (9. j.). A magyar szakirodalomból érdemes idézni Harmathy Attila álláspontját, aki Watson és Kahn-Freund vitájában egyértelműen az utóbbi mellé állt: „A jog átültethetőségének kérdésében Kahn-Freund álláspontját tartom követendőnek. A jog nem egyszerű technikai eszköz, nem olyan szerszám, amely környezetétől függetlenül alkalmazható, hanem összefüggéseiben értelmezhető, alkalmazható. Sajnálatos módon Kahn-Freund cikke feledésbe merült, Watson tétele pedig széles körben ismert, idézett és alkalmazott. A mintakövetésnek véleményem szerint csak a hazai viszonyok, igények pontos ismerete és a külföldi minta meghatározó tényezőinek, összefüggéseinek megfelelő ismerete alapján van helye.” HARMATHY Attila: „Mintakövetés – hazai adottságok” in FUGLINSZKY Ádám – KLÁRA Annamária (szerk.): *Európai jogi kultúra. Megújulás és hagyomány a magyar civilisztikában*, Budapest, Eötvös, 2012, 17–28.

[26] Pierre LEGRAND: „The impossibility of legal transplants” *Maastricht Journal of European and Comparative Law* 1997/4.

[27] Bernhard GROßFELD: *The Strength and Weakness of Comparative Law*, Oxford, Clarendon, 1990, 41–49; Franz WIEACKER: „Foundations of European Legal Culture” *American Journal of Comparative Law* 1990/1, 20–25; Lawrence M. FRIEDMAN: „Is There a Modern Legal Culture?” *Ratio Juris* 1994/7, 117–119.

[28] Itt a fordítás átvitt értelméről van szó, jöllehet a nyelvi fordítási folyamat és a jogi transzplantáció összefüggései is elérték az összehasonlító jog érdeklődését. Lásd például Barbara POZZO: „Legal transplant and legal translation: how language impacts on the reception of foreign legal models” in Ingrid SIMONNAES – Marita KRISTIANSEN (szerk.): *Legal translation*, Berlin, Frank & Timme, 65–86.

[29] Ludwig WITTGENSTEIN: *Personal Recollections*, Oxford, Blackwell, 1981, 171, idézi Pierre LEGRAND – Roderick MUNDAY: *Comparative Legal Studies: Traditions and Transitions*, Cambridge, Cambridge University Press, 2003, 271.

[30] Alan WATSON: „Legal transplants and European Private Law” *Electronic Journal of Comparative Law* 2000/4.